

РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ОСВІТНЬОГО ПОТЕНЦІАЛУ — СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

В статті проаналізовано залежність інтелектуально-освітнього потенціалу та всіх компонентів національної безпеки — безпека суспільства, держави, нації, особи. Непродумана політика у сфері освіти, пенсійної реформи зумовлює загрозу національній безпеці України. Зі зниженням освітнього рівня населення знижується і якість людського капіталу, інтелектуального потенціалу держави в цілому. Обґрунтовано роль своєчасного раціонального використання інтелектуально-освітнього потенціалу як складової національної безпеки України та її могутності. Виявлено нові пріоритетні напрями інноваційного розвитку та можливі технологічні перспективи, які за умови інвестування зможуть у довгостроковій перспективі істотно впливати на соціально-економічний розвиток країни.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, освітній потенціал, науковий потенціал, інноваційна економіка, національна безпека, індекс розвитку інтелектуального потенціалу, прогнозування, Форсайт.

L. M. BABICH

Khmelnitsky National University

RATIONAL USAGE OF INTELLECTUAL AND EDUCATIONAL POTENTIAL - CONSTITUENT OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY

In the article is analyzed the dependence of intellectual and educational potential of all components of national security - the security of society, state, nation, people. Poorly policy in education, pension reform leads to a threat to national security of Ukraine. With a decrease in the educational level of the population is reduced and the quality of human capital, intellectual potential of the country as a whole. To prove the role of timely rational use of intellectual and educational potential as a component of national security of Ukraine and its power. Identification of new priority areas of innovation and technological potential prospects that provided investment in the long term can significantly affect the socio-economic development.

Keywords: intellectual potential, educational potential, scientific potential, innovative economy, national security, index of intellectual potential, forecasting, Foresight.

Постановка проблеми. Один з основоположників національної науки В.І. Вернадський понад 60 років тому підкреслював, що спасіння української державності – у розвитку освіти та наукового потенціалу. Останній виступає однією з умов не лише суспільно-економічного прогресу, а й стабільності в державі, її національної безпеки. В кінці 20ст. суспільство вступило в новий етап свого розвитку, змінилися характер та структура сучасної економіки, а також фактори її зростання. Відбулися глобальні структурні зрушення, що знаменують собою перехід від «матеріальної» до «інтелектуальної» економіки, або «економіки, що базується на знаннях» (knowledge-based economy).

Поняття «економіка, що базується на знаннях» відображає визнання того, що наукові знання та спеціалізовані, унікальні навички їх носіїв стають головним джерелом та ключовою умовою розвитку матеріального й не матеріального виробництва, набуває все більшого значення як головна конкурентна перевага країни на рівні світового господарства.

Раціональне використання інтелектуально-освітнього потенціалу України – один з шляхів стабілізації в державі та її національної безпеки, під якою розуміємо сукупність різноманітних умов, які забезпечують національний суверенітет країни, захист стратегічних інтересів розвитку, життя і здоров'я всіх її громадян. Тому ефективність використання інтелектуального потенціалу та створення умов для його відтворення стає пріоритетним напрямком макроекономічної політики України, та при цьому означає перетворення інтелекту, творчого потенціалу людини в провідний фактор економічного зростання та національної конкурентоспроможності.

Інтелектуальний потенціал і національна безпека мають спільну основу: духовність (різноманітність універсальних здібностей людей), моральна чистота кожного члена суспільства, реальність, національна гордість, патріотизм, об'єктивність, “колективний мозок”. За своєю структурою інтелектуальний капітал має дві складові: людський капітал, який втілений в головній продуктивній силі у вигляді її досвіду, навичок, знань, культури, моральних цінностей; структурний капітал який включає патенти, ліцензії, торгові марки, бази даних, електронні мережі. При цьому система освіти розглядається як форма інвестування в людський капітал, джерело генфонду нації, формування фізичного і морально-психологічного обличчя молодої людини. А якість вищої освіти передбачає сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низький рівень заробітної плати професорсько-викладацького складу вузів (порівняно з 1990 р. реальна заробітна плата вчених скоротилася більш як у 5 разів [1, с.17]) призводить до зниження якості підготовки фахівців, ефективності навчально-виховного

процесу. Втрачається суспільний престиж вищої освіти, зростає безробіття серед випускників вузів. Ось чому у більшості високорозвинених країн перші особи беруть під особистий контроль розвиток системи освіти – важливого гаранта збереження і зростання інтелектуального потенціалу суспільства, національної безпеки. Тільки на основі створення і реалізації освітнього потенціалу, країна може забезпечити свій суверенітет, незалежність, добитися національної консолідації.

У розвинутих країнах оцінки соціальної ефективності, як самостійні, так і у складі комплексних обґрунтувань різних проектів, – важливий аргумент для соціальної переорієнтації виробництва. В свій час, відомий педагог Ушинський К.Д. писав, що школі не перетворити життя, але життя легко може перетворити школу, яка стоїть поперек його дороги [2, с.659]. Через підготовку і перепідготовку випускників, які сьогодні повинні бути мобільними, незалежно від того, випускник це загальної середньої чи вищої школи, при необхідності — повинні легко змінювати сферу своєї діяльності. А для цього система освіти має забезпечувати своїх випускників таким рівнем знань, який би дозволяв їм легко маневрувати в ринковому механізмі.

Мета статті – обґрунтувати роль своєчасного раціонального використання інтелектуально-освітнього потенціалу як складової національної безпеки України та її могутності. Виявлення нових пріоритетних напрямів інноваційного розвитку та можливих технологічних перспектив, які за умови інвестування зможуть у довгостроковій перспективі істотно впливати на соціально-економічний розвиток країни.

Викладення основного матеріалу. Економіка знань є вищим етапом розвитку постіндустріальної економіки й інноваційної економіки. Найважливішою умовою формування і розвитку економіки знань є людський капітал, що є головною рушійною силою соціально-економічного розвитку сучасного суспільства. У рамках нової парадигми розвитку країни і світового співтовариства людський капітал зайняв провідне місце у національному багатстві (до 80% у розвинених країнах). Частка інтелектуального капіталу у вартості активів у США досягає 86%, а фінансового й матеріального – 14%. У нашій країні цей показник становить менше 1%. По звітах великих українських компаній вартість їх нематеріальних активів становить менше 0,01%. А, наприклад, у компанії «Кока-Кола» цей показник дорівнює 94%. На наш погляд, розвиток людського капіталу є необхідною умовою розвитку підприємства. До людського капіталу, як правило відносяться знання, навички, кваліфікація, досвід, творчі здібності працівників. Для успішної реалізації політики розвитку підприємства необхідно створення ефективної системи розвитку персоналу підприємства, зокрема своєчасне і ефективно проведення навчання та підвищення кваліфікації працівників.

Освіта буде сприяти захисту національних інтересів держави тоді, коли її розвиток випереджатиме в часі розвиток інших складових економіки. В Україні видатки на освіту не тільки становлять досить низький процент ВВП, але й мають тенденцію до зниження.

Світові розрахунки свідчать, що видатки на освіту повинні становити не менш як 5% ВВП. Фахівцями ЮНЕСКО мінімальну можливу частку видатків держави на освіту визначено в 3,5% – інакше, на їх думку, неминучим стане крах інфраструктури освітньої системи. Якщо в країнах, які розвиваються, видатки держави на освіту становлять у середньому 4,1% ВВП, то в розвинутих – відповідно, 5,3% [4, с.158].

Після запуску космічної ракети колишнім СРСР у 60-х роках американські вчені підготували для конгресу США доповідь про рівень викладання математики у школах, підкреслюючи, що виникла загроза для національної безпеки країни, ось чому протягом наступних двох десятиріч розвитку освіти в США надавалося пріоритетне значення. Тим більше, що колишній президент США Б.Клінтон вніс декілька законопроектів щодо зниження щорічного оподаткованого рівня сімейного доходу, якщо в сім'ї є хоч один студент. Інвестиції в освіту і науку в Японії та Південній Кореї дозволили їм вийти на принципово новий рівень економічного розвитку, тим більше, що парламент Японії прийняв закон про безперервну освіту. Чим вищим є рівень освіти в країні, тим нижчим є процент безробітних. А безробіття, як всім відомо, – середовище для злочинності, зростання психічних захворювань, самогубств, інших негативних явищ, які не сприяють зміцненню національної безпеки.

Сьогодні комерціалізація сфери освіти в Україні, не регламентована правовими нормами, при мізерності бюджетного фінансування загрожує майбутньому України, спричиняє зниження освітнього рівня нації – одного з важливих елементів національної безпеки. Нині, як ніколи, відбувається руйнування десятиріччями нагромадженого інтелектуального та науково-технічного потенціалу.

Невиправданим в окремих регіонах є передача комерційним структурам шкіл, дитячих закладів, навчально-виховних комплексів, гуртожитків, їдалень, що зумовлює і необґрунтовану зміну нормативів наповнюваності класів, аудиторій, кімнат проживання в гуртожитках та кімнат відпочинку. Слід мати на увазі, що кількість студентів в аудиторії не може бути результатом лише економічних розрахунків. Цей показник має враховувати санітарно-гігієнічні та педагогічні рекомендації. В протилежному випадку економія ресурсів може спричинити погіршення здоров'я, зниження якості знань, харчування, відпочинку.

Втрати, які сьогодні зазнають освіта і наука України внаслідок проведення недалекогоглядної політики, негативно позначається на всьому соціально-економічному комплексі країни протягом не одного десятиліття. Низький рівень стипендіального забезпечення в Україні негативно позначається на стані здоров'я молоді людини. Ось чому середня величина стипендії не є стимулюючим фактором для якісного

показника навчання:

- Великобританія — 2300 дол.;
- США — 1500 дол.;
- Німеччина — 1100 дол.;
- Італія — 730 дол.;
- Польща — 300 дол.;
- Україна — 37 дол.

Тому Україна не іде в порівнянні з жодною країною, яка має соціально орієнтовану економіку. Ось чому останнім часом у двічі зросла кількість студентів, які взяли академвідпустку за станом здоров'я, серед студентів у чотири рази почастішали хронічні шлунково-кишкові захворювання, і п'ять разів нервово-психічні. Більшість з них жодного разу не лікувались у санаторіях чи будинках відпочинку.

Фурурологи стверджують, що в XXI столітті саме освітній потенціал визначатиме статус нації у світі. Ось чому завтрашній день України значною мірою визначатиметься тим, який рівень знань має населення. Зниження освітнього рівня – загроза національній безпеці України. За словами відомого англійського філософа Б.Рассела, сучасний світ не став би таким, яким він є, якби у XVII столітті сто видатних осіб загинули б в дитинстві. Це свідчить про те, що для світу важливим є творчий потенціал ста чоловік, то яке значення для України має забезпечення можливостей для отримання освіти певного рівня. Тим більше, що демографічна ситуація в Україні дійшла стану гострої демографічної кризи, продовжує ускладнюватися і набирати катастрофічного характеру: 1992 р. — 52,2 млн осіб, 2013 р. — 45,49 млн осіб; на 01.03.2015 р. — 42,8 млн осіб. Свідченням тому є зменшення загальної чисельності населення, а також посилення еміграційних і депопуляційних процесів, які відбуваються за рахунок як істотного підвищення смертності, так і різкого зниження народжуваності, що, в свою чергу зумовлюється стрімким спадом життєвого рівня та зuboжінням переважної більшості людей. Можливо, становище було б не стільки катастрофічним, якби XX століття не було таким жорстоким для демографічного розвитку України.

Підготовка і перепідготовка кадрів – один з елементів стратегії і тактики економічних реформ, усунення економічних і структурних диспропорцій. Тому Закон України “Про вищу освіту” від 01.07.2014 № 1556-VII статтею 60 п.1 та статтею 47 п.1 (Розділ XV “Прикінцеві та перехідні положення”) передбачає, що “післядипломна освіта – це спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення та оновлення її професійних знань, умінь та навичок або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітнього рівня та практичного досвіду”. Післядипломна освіта створює всі умови для безперервності та наступності освіти.

Сьогодні значного поширення набули бізнес-ліцеї, до програми яких входять загальноосвітні, юридичні та економічні блоки, формується система безперервної освіти. В багатьох регіонах України з'являються освітні центри, які одночасно здійснюють загальноосвітню, професійну підготовку, післядипломне підвищення кваліфікації фахівців. Для оцінки впливу освітніх центрів на динаміку розвитку інтелектуального потенціалу регіону пропонується використовувати індекс розвитку інтелектуального потенціалу, який розглядається як сукупність освітнього та наукового потенціалів.

Освітній потенціал, являючись важливою складовою інтелектуальною потенціалу, приймає участь в створенні та використанні знань. При цьому навчання та підготовка кадрів являє собою головну складову процесу формування кадрового потенціалу регіону, яка визначає послідовну ефективність його використання.

Виступаючи одним із головних джерел створення інновацій в регіоні, науковий потенціал включає в себе сукупність наукових знань, результатів науково-технічної діяльності, підсумків наукових досліджень, отриманих на різних стадіях науково-технічного циклу, різноманітних інновацій, а також всі різновиди інтелектуальної власності.

При розрахунку індексу розвитку інтелектуального потенціалу використовуються наступні показники освітнього і наукового потенціалів:

- Загальний рівень освіти зайнятого населення;
- Питома вага всіх студентів в населенні регіону;
- Доля витрат на освіту у валовому регіональному продукті;
- Питома вага персоналу зайнятого в сфері науки та наукового обслуговування, в загальній чисельності зайнятого населення;
- Питома вага витрат на науку у відсотках до валового регіонального продукту.

При розрахунку індексу розвитку інтелектуального потенціалу можуть бути використані наступні цільові показники освітніх центрів та університетів, які можна розглядати як якісні показники освітнього та наукового потенціалу інноваційного розвитку регіону:

- Зростання чисельності студентів різних форм навчання та збільшення кількості нових освітніх програм;
- Зростання числа випускників, що почали працювати за програмами соціально-економічного розвитку;
- Збільшення обсягів науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок по забезпеченню соціально-економічного розвитку регіону;

- Збільшення обсягів позабюджетних доходів ВУЗів;
- Доля професорсько-викладацького складу молодшого 33 років;
- Зростання кількості наукових публікацій по пріоритетних напрямках розвитку;
- Збільшення кількості захистів дисертацій та ряд інших.

Щорічне врахування даних показників діяльності університетів дозволить оцінити не тільки рівень конкурентоспроможності продуктів університетів на світовому ринку, а також зміну їх ролі в розвитку інтелектуального потенціалу регіону та формування інноваційної економіки України. Серед причин недостатньої ефективності впливу університетів на інноваційний розвиток регіонів необхідно назвати фінансову кризу, внаслідок якої ВУЗам стало складно забезпечити спів фінансування програм, слабку ефективність внутрішньовузівського менеджменту та систем управління, недовраховання багатьох ризиків, недостатньо налагодженими партнерськими зв'язками між бізнесом, наукою та освітою на рівні регіону.

Одним із ефективних інструментів управління, за допомогою якого можна залучити інтелектуальний потенціал регіонів, у вирішенні стратегічно важливих задач української держави, а також приймати узгоджені зі всіма зацікавленими сторонами рішення, є технологія Форсайт. [5] Доцільність заснування даної технології обґрунтовується специфікою дії фактору інтелектуального потенціалу, пов'язаного з високою питомою вагою та ризиком. Форсайт (від англ. foresight — погляд у майбутнє, передбачення) – це процес систематичного виявлення нових пріоритетних напрямів інноваційного розвитку та можливих технологічних перспектив, які за умови інвестування та організації систематичної роботи зможуть у довгостроковій перспективі істотно впливати на соціально-економічний розвиток країни, регіону, галузі або корпорації [7].

Використання технології Форсайт допоможе виявити перспективні наукові та технологічні напрямки довгострокової інноваційної політики розвитку регіонів, підвищення конкурентоспроможності національної економіки в цілому та досягненню високих соціально-економічних показників, як в територіальному, так і в макроекономічному аспектах. Одним із напрямків використання даної технології може стати створення в національних університетах розподіленої Форсайт-структури що включає підрозділи взаємодіючі на основі принципу проблемно- та ресурсорієнтованого віртуального підприємства – від освітнього ядра (кафедри та лабораторії класичного типу) до розподіленої мережі центрів (ресурсних, консалтингових, професійної перепідготовки кадрів, трансферу, переваг та інші). така структура дозволить забезпечити генерацію та відтворення знань, організацію та проведення міждисциплінарних досліджень фундаментального та прикладного характеру по більшості пріоритетних напрямків, комерціалізацію знань, вмінь та навичок, трансфер технологій та результатів з науково освітнього середовища в різноманітні галузі національної економіки.

У 2013 році наукові прогнозно-аналітичні дослідження УкрІНТЕІ проводить в рамках науково-дослідної роботи "Розроблення інституціональних механізмів регулювання інноваційної діяльності", зокрема щодо:

- формування технологічних основ еко-інновацій у контексті "зеленого" промислового зростання;
- визначення критеріїв, індикаторів і розроблення методології відбору "зелених" технологій з урахуванням результатів форсайтних досліджень в Україні;
- підготовки пропозицій щодо механізмів визначення та коригування пріоритетних напрямів інноваційної діяльності з урахуванням результатів форсайтних досліджень і визначених критеріїв та індикаторів "зеленого" промислового зростання. Також у 2013 році УкрІНТЕІ проводився моніторинг реалізації стратегічних та середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2012–2016 роки головними розпорядниками бюджетних коштів.

Реалізація пріоритетного забезпечення системи освіти, використання досвіду цивілізованих країн у розвитку інтелектуального потенціалу покликані сприяти зміцненню національної безпеки України.

Література

1. Зубець М. Держави міцніють прихильністю до науки / М. Зубець // Економіка України. – 2013. – № 3. – С. 17.
2. Ушинский К.Д. Соч. : т. 8 / Ушинский К.Д. – М., 1950.
3. Аношкина В.Л. Образование. Инновация. Будущее. (Методологические и социокультурные проблемы) / В.Л. Аношкина, С.В. Резванов. — Ростов-на-Дону : Изд-во РО ИПК, 2001. — 176 с.
4. Всемирный доклад по образованию. – Париж : ЮНЕСКО, 1998.
5. Education at a Glance. 2009. OECD Indicators. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/41/25/43636332.pdf>.
6. Пекар В. Людський капітал України 2025. Підсумки форсайт / В. Пекар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wikicitynomica.org/future/lyudskiy-kapital-ukraini-2025-pidsumki-forsaytu.html>.
7. Форсайт в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uin-tei.kiev.ua/foresight/ua/ua_foresight.php

Надійшла 10.09.2015; рецензент: д. е. н.